Стручни критички осврт

Мр Марина М. Петровић-Јилих, *Дидактика књижевности у универзитетској настави приказана на истраживању модела преношења новије књижевности немачког говорног подручја*. Докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 2013, штампане стр. 9–269 (менторка проф. др Нева Шлибар; чланице Комисије за оцену и одбрану: доц. др Саша Јазбец, доц. др Сања Радановић). Рад је писан ћирилицом, с апстрактом и на немачком. Отворени приступ: НаРДуС.

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација узима за предмет оно што рад, ослањајући се на литературу коју наводи, описује као тешкоћу универзитетске германистике: положај књижевног текста у високошколској настави немачког као страног језика, тамо где се тај текст најчешће обрађује књижевноаналитички, фронтално и без задовољства, па га студенти доживљавају с нелагодом. Рад полази управо одатле — „нелагода у високошколском опхођењу са књижевним текстовима на немачком као страном језику“ (стр. 9) јесте његова полазна тачка — и ту нелагоду не оставља као утисак него је поткрепљује спољном литературом, а потом испитује анализом школских докумената, упитником, интервјуима и групном дискусијом. Тежиште рада јесте дидактика књижевности схваћена као емпиријска, вишедисциплинарна дисциплина, а не појединачна интерпретација дела — што ће бити важно при мерењу свих замерки које следе.

Пре свега осталог ваља изрећи мерило, изричито и без изузетка. Рукопис је Комисија имала пред собом у фебруару 2013. године (Комисија је именована 13. фебруара 2013, а извештај је датиран 27. фебруара 2013). Рад се стога овде мери искључиво према литератури, струковним стандардима, прописима и стању знања који су постојали и били доступни пре средине фебруара 2013. Ништа што је настало касније није мерило: ни доцнија издања методолошких приручника и струковних кодекса, ни стандарди донети после тог тренутка. То правило важи и за списак литературе овог осврта — свака његова јединица објављена је пре тог рока, изузев саме дисертације и извештаја Комисије.

Наводи из дисертације преузети су дословно, у наводницима, ћирилицом како је рад и писан, с бројем штампане стране у загради; наводи из извештаја Комисије преносе се без ознаке стране, будући да је реч о засебном документу.

Још једно треба рећи на почетку, јер одређује како се чита цео методолошки слој рада. Реч је о квалитативној, изричито експлоративној студији на малом, сврсисходно бираном узорку, а не о истраживању које природнонаучним поступком тестира хипотезе на репрезентативном узорку. Строго мерило доказане или оповргнуте хипотезе на такав нацрт не сме се применити механички: проблемски усредсређени интервју по Вицелу изричито је теоријски продуктиван поступак намењен малом узорку (A. Witzel, *Das problemzentrierte Interview*, *FQS* 1/1, 2000), а квалитативна анализа садржаја по Мајрингу претпоставља поступак који треба да буде интерсубјективно проверљив и систем категорија који се ревидира кроз повратне спреге, уз изричито снижен захтев слагања кодера у односу на квантитативну анализу (P. Mayring, *Qualitative Content Analysis*, *FQS* 1/2, 2000). То штити рад од једне врсте пренаглашене замерке, али не и од захтева да оно што тврди буде тачно, доследно спроведено и да не пређе домет сопственог узорка.

II Шта рад доноси

Осврт је дужан да почне оним што дисертација јесте, јер је то и највећи део онога што она вреди.

Прво и најважније, рад доноси самосталан књижевно-дидактички модел. Он у пет прегледних премиса спаја емпиријску науку о књижевности С. Ј. Шмита, Алтмајеров појам културе и Деланојеву дидактику страности у целину усмерену на читаоца: „Књижевност је схваћена као комуникативни систем социјалног делања (З. Ј. Шмит) и тако се практикује и у настави.“ (стр. 58). Модел није преузет готов — он се гради уз критику самих извора на које се ослања, укључујући и ону теорију која му је основа: „Недостаци Емпиријске науке о књижевности јесу њен веома компликован“ терминолошки апарат (стр. 37), а искључивост Шмитовог емпиризма ауторка свесно коригује — „Искључивост емпиријских метода код Шмита треба да се превазиђе“ комбиновањем с аналитичким и интерпретативним методама (стр. 29). Такав критички однос према носећем оквиру вреднија је страна теоријског дела од самог преузимања.

Друго, циљеви универзитетске наставе књижевности операционализовани су у пет проверљивих тачака — од „Мотивишуће увођење у активно учешће у књижевном систему немачке говорне заједнице“ (стр. 15) наниже — а из њих се изводи аналитички апарат од четири категорије (опхођење с конвенцијом поливалентности и избор текстова, функције књижевног система, наставне методе, разумевање појмова књижевности и културе). Тај апарат почива на прецизном приказу Шмитове теорије: „Структуру социјалног система књижевности, по Шмиту, сачињавају четири основне улоге делања: продукција, дистрибуција, рецепција и

обрада књижевних текстова.“ (стр. 34). Он даје доследан оквир и анализи докумената и обради интервјуа, па цео емпиријски слој почива на једном, изнутра усклађеном апарату.

Треће, рад доноси обиман квалитативни емпиријски слој какав је, по ауторкиној оцени, у Србији реткост — „У Србији готово да нема научних истраживања која се баве дидактиком књижевности на немачком језику“ (стр. 13): анализу три школска документа српске књижевне социјализације, упитник од 28 питања у двема групама, десет проблемски усредсређених интервјуа, групну дискусију и позоришни пројекат инсценирања. Управо ту је његова главна вредност. Носећи дијагностички налаз — да је емоционална функција књижевног текста у школском систему запостављена — изведен је конкретно из грађе, а не паушално: „На емоционалној равни узалуд тражимо аспекте идентификације, задовољства или уживања у књижевном тексту“ (стр. 114); а асиметрију односа наставник–студент поткрепљује жива грађа слободних исказа студената, до оштрине попут „Однос наставник – студент = однос Бог – црв;“ (стр. 148).

Четврто, рад практично повезује теорију и наставу. Позоришни пројекат (адаптација и инсценирање Мајеровог романа „Док смо сањали“) доследно се пресликава на Шмитове улоге делања: „Бавећи се пројектом позоришне педагогије, студенти/киње су актери/ке у социјалном систему књижевности у све четири његове улоге:“ (стр. 68), при чему се теоријски концепт САФАРИ Габријеле Черни преузима и прилагођава — „У овом раду је преузет и потребама студената/киња германистике прилагођен теоријски концепт САФАРИ“ (стр. 75). Из тог налаза изводе се и конкретни, применљиви предлози за програм германистике у Крагујевцу, попут аргументоване примедбе да „Недостаци програма су у томе што је предмет Немачка дечја књижевност смештен на завршну, уместо прву годину студија“ (стр. 258).

Пето, рад одликује методолошка искреност коју овај осврт истиче као његову врлину. Домет се омеђава унапред („не тражи да“ буде репрезентативан, стр. 10) и понавља: „не треба очекивати репрезентативне резултате, што никада и није циљ квалитативних истраживања“ (стр. 131). Ауторка бележи податке који иду против сопствене тезе и наставе — „Изненађујући је став студената/киња да се у настави трагало за интенцијом аутора/ке (ово у настави никада нисам поменула)“ (стр. 155) — уважава негативну критику студената на рачун сопствене наставе („Критика студента/киње С7о указује на несвесне пропусте наставнице“, стр. 160) и признаје границе анонимности уместо да их прикрије („Ово није увек било могуће, поготово у индивидуалним интервјуима, јер су испитаници/е говорили/е о ликовима које тумаче, па се по њима лако могу идентификовати“, стр. 172). Та самокритичност није украс него оно што уопште омогућава да се о раду расправља овако детаљно.

Најзад, ваља поштено рећи и оно што надилази појединачне вредности: преводи немачких навода, приписивања ауторима, проценти изведени из узорака и библиографски подаци о примарним делима у највећем делу су тачни и доследно спроведени. Проценти неогледне групе доследно следе из броја испитаника и сабирају до целине, немачки изворник сваког превода стоји у фусноти, а подаци о примарним делима (роман, Читанка) сложени су тачно. Та поузданост чињеничне основе није споредна околност: она је оно што уопште омогућава да се о слабостима расправља овако прецизно.

III Циљ, хипотезе и метод

Основни циљ постављен је нормативно-програмски: „Наставу књижевности на катедрама за германистику у Србији“ … „потребно је реформисати стварањем књижевно-дидактичких модела“ (стр. 16). Такав циљ-предлог сам по себи није мана — рад изричито не претендује на репрезентативност — али од почетка ствара напетост између програмског захвата и обима грађе, која ће се вратити на више места.

Три хипотезе (стр. 18) неуједначене су по проверљивости. Прва — „постоје проблеми, који код студената/киња изазивају нелагоду“ (стр. 18) — готово дословно понавља полазни став увода, па као самостално мерљива тврдња функционише слабо; њена вредност је у томе што се постојање нелагоде поткрепљује спољном литературом и потом испитује упитником и интервјуима, а не изводи из саме себе. Друга је мешовита: њен описни део (одсуство продуктивних метода, доминација фронталне наставе) проверљив је и потврђен грађом — „фронтална настава заступљена на факултету са 86,4%, а у школи са 90,9%“ (стр. 142) — док условни део (да би продуктивне методе могле да допринесу повратку текстова у наставу) остаје претпоставка коју рад не мери. Трећа — „Потребно је стварање новог књижевно-дидактичког модела, чија ефикасност треба да буде испитана у наставној пракси.“ (стр. 18) — по облику је нормативно-програмски исказ и најава задатка, а не оповргљива тврдња о стварности; на њој, међутим, почива главни допринос рада, па њена проверљива компонента (ефикасност модела у пракси) јесте предмет петог и седмог поглавља.

Начин на који рад закључује да је та трећа хипотеза потврђена јесте најосетљивија тачка методолошког слоја. У завршним разматрањима стоји: „доказана је успешност примене књижевно-дидактичког модела у наставној пракси“ (стр. 248). За квалитативни, изричито експлоративни нацрт без контролне групе реч „доказана“ јача је него што грађа допушта — примереније би било рећи да је успешност документовано поткрепљена или тек назначена — тим пре што управо на том месту изостаје ограда коју рад иначе доследно носи. Три околности ту тврдњу додатно оптерећују.

Прва је неупоредивост двеју група из којих се изводи ефикасност. Огледну групу чини осам студената тадашње треће године из Крагујевца, којима је наставу држала сама ауторка („наставница је била ауторка овог рада“, стр. 131); неогледну — „Укупно их је 22, и то 9 са крагујевачког и 13 са београдског факултета“ (стр. 131), завршна година, разни наставници, два града, два програма. Групе се разликују по величини, години студија, локацији и наставнику, нема почетне мере ни контроле, па разлике у резултатима могу потицати од тих чинилаца, а не од модела. То је најтежа методолошка примедба, јер погађа управо тврдњу о ефикасности; у оквиру експлоративног нацрта поређење легитимно служи као назнака правца промене, али не подупире јаку тврдњу о доказаној успешности.

Друга је двострука улога. Ауторка је истовремено осмислила модел, водила огледну наставу и позоришни пројекат и потом интервјуисала сопствене студенте и вредновала сопствену наставу, а мера „успешности“ своди се на задовољство подучаваних студената. Ризик пожељних одговора и изостанак дистанце нису методолошки контролисани спољним, анонимним оцењивачем, него делимично признати. Писани стандард који би такав нацрт забранио на рок не постоји, па се примедба води као логички аргумент о зависном односу наставник–студент; најближе именовано мерило, Етички кодекс Немачког друштва за науку о васпитању, тражи да испитаници не трпе штету и да буду потпуно обавештени (DGfE, *Ethik-Kodex*, 2010, §4(2)), што код зависног односа захтева појачану пажњу. У корист рада иде то што ауторка тај ризик именује и сама предлаже бољи поступак: „Након спроведеног истраживања се може закључити, да би искази у вези са овом темом били релевантнији да су били спроведени индиректно и спонтано у оквиру друге теме“ (стр. 171).

Трећа је антиципација налаза пре изношења грађе: успех модела најављен је још у теоријском трећем поглављу — „показало је квалитативно истраживање спроведено након реализације драмског пројекта“ (стр. 70) — и глаголом „доказати“ у истом поглављу („што ће бити доказано квалитативном анализом интервјуа и групног разговора“, стр. 76), иако се доказна грађа тек предочава у седмом. Реч је делом о распореду излагања и о упуту на предстојећи део (исказ на стр. 76 дат је у будућем времену), али би налазе о успешности модела у поглављу које претходи грађи требало доследно формулисати као најаве, а не као већ показано.

Уз то стоји и опасност од уопштавања преко узорка. Из грађе ограничене на Крагујевац и Београд изводе се судови о целој земљи — „Иновације у дидактици и методици наставе књижевности на страном језику нису још дошле у Србију“ (стр. 163); налаз да су књижевне конвенције „једнострано су оријентисане према књижевноаналитичкој обради текста“ (стр. 247) утемељен је за курикулум, јер почива на анализи националних докумената, али у делу који се тиче наставне праксе надилази испитани узорак и стоји у напетости с ауторкином изричитом

оградом о нерепрезентативности. Такве закључке требало би доследно означити као усмерене хипотезе из експлоративног истраживања, како их рад на другим местима и одређује.

Две ствари у методу, међутим, треба признати у корист рада. Најављене методе стварно су и коришћене — ниједна изостала — а триангулација у четири облика доследно је спроведена као начело нацрта. И избор упоредивог узора је садржински оправдан: рад се методолошки „пре свега ослањам на дисертацију Саше Јазбец“ (стр. 17) зато што, како ауторка наводи, „у Србији нема сличних истраживања“ (стр. 17); примарни методолошки извор (Мајринг) цитиран је непосредно. Осетљивост тог ослонца — Јазбец је потоња чланица Комисије — постоји, али је околносна: тема и методолошки оквир постављени су 2007–2009, пре именовања Комисије 2013, а сви наводи су уредно означени. Остаје као стваран резидуал то што је триангулација као носећи појам уведена само преко Јазбец („прибегава стратегији триангулације“, стр. 129), без изворних аутора (Денцин, Флик), што би независно методолошко утемељење ојачало.

Најзад, обрада грађе је по типу коректна — категорије изведене унапред из апарата, субкатегорије из саме грађе: „Категорије су дате унапред, а субкатегорије и њихове гране настајале су углавном у току разговора“ (стр. 218), што одговара Мајринговом захтеву да се систем категорија пажљиво заснива и „revised within the process of analysis (feedback loops)“ (Mayring, 2000). Кодирала је, међутим, једна особа, а провера поузданости кодирања није описана; Мајринг за квалитативну анализу не тражи формалну међукодерску меру и изричито снижава праг слагања, па изостанак Коенове капе није мана — али документовање поступка ревизије категорија учинило би развој апарата следљивијим. У истом реду је и избор три од десет интервјуа за детаљно вредновање, изведен без систематски именованих критеријума: „Избор случајева који ће бити појединачно и детаљно анализирани одлука је истраживача/ице“ (стр. 174, фуснота 89). Критеријуми су расути кроз текст, али би их требало обединити на једном месту.

IV Теоријски оквир: приписивања и појмови

Теоријски фундамент (друго поглавље) методолошки је најзахтевнији део рада и поуздан: приписивања ставова Шмиту, Алтмајеру, Деланоју, Милер-Пајсерт, Бределину и Пефгену библиографски су исправна и садржински усклађена с познатим ставовима извора, а сваки преведени навод праћен је немачким изворником у фусноти. Ауторка при том не преузима готова решења него заузима самосталан став — „Пледирам за употребу једног термина, наиме дидактика страног језика, конкретно дидактика немачког језика као страног“ (стр. 23) — и образлаже прелазак с рецептивне естетике на радикални конструктивизам као основ модела. То је најбоља страна поглавља.

Три врсте примедаба, све лаке и ниједна усмерена на носеће појмове, ипак ваља забележити.

Прва је редакцијска сувишност у изградњи сопственог модела: у потпоглављу о сопственом моделу дословно се понављају блок-навод Милер-Пајсерт (2005: 140) и цео објашњавајући пасус из претходног потпоглавља, што непотребно увећава обим и на први поглед замагљује самосталност синтезе — иако модел кулминира у пет сопствених премиса, у којима се читалац ставља у средиште: „Зато се они/е и њихово опхођење са књижевним текстовима налазе у центру мојих дидактичких размишљања“ (стр. 58). Понављање треба читати као редакцијску, не суштинску слабост.

Друга су два ситна преводилачка помака на споредним местима. У наводу Алтмајера (2004: 44) немачко *Geisteswissenschaften* преведено је као „друштвених наука“ у синтагми да радикални конструктивизам може да „доведе до зближавања природних и друштвених наука“ (стр. 30) — терминолошки прецизније било би „хуманистичких“, а изостављено је и „извесног“ зближавања; поента о зближавању двеју великих сфера наука ипак је очувана. У Шмитовој дефиницији рецепције (1991: 287) превод сужава Шмитов пар мотивисан-и-оспособљен на пуку мотивисаност — „за које је реципијент мотивисан и које задовољава одређене потребе реципијента“ (стр. 53) — чиме отпада *und befähigt ist* из изворника у фусноти; сужавање је стварно, али мало, а тежиште дефиниције рецепције као социјалног делања остаје очувано.

Трећа је терминолошка неуједначеност око носећег појма. Исти тродел функција књижевног система именује се двама скуповима назива — скраћеним радним (когнитивна/нормативна/емоционална) и пуним Шмитовим (когнитивно-рефлексивна/морално-социјална/хедонистичко-емоционална) — при чему „нормативна“ одговара „моралној“; оба су скупа другде у раду дефинисана, па садржинске противречности нема, али би уједначавање знатно олакшало праћење. У истом реду је и апаратска ситница да иста Шмитова тврдња о култури осећаја у главном тексту носи страну 126, а у немачком изворнику у фусноти 28 страну 226 (стр. 36): реч је о словној омашки у броју стране коју сама фуснота исправља, без последица по навод и превод.

V Позоришна педагогија и књижевно-дидактички модел

Треће поглавље преводи општу тезу рада у наставну праксу и, уз обиман опис инсценације, даје контекст каснијем квалитативном истраживању. Ослонац на Валдманов концепт продуктивних метода и на модел САФАРИ приказан је критички, а сопствене дидактичке одлуке ауторка отворено преиспитује: „Моја прва књижевно-дидактичка грешка састојала се управо у томе што сам изабрала

поглавља, која сам сматрала за погодна за претакање у други медиј и тиме сам нарушила целовитост књижевног текста.“ (стр. 72). То је вредна страна поглавља и она се овде истиче пре примедаба.

Прва примедба тиче се следљивости самог пројекта. Ток и поједини кораци рада на инсценацији документовани су накнадним ауторкиним описом и видео-снимком завршне представе (који није део PDF-а), а не савременом евиденцијом, па процес „на неким местима није следљиво“ приказан — што бележи и Комисија. Вицелов метод, на који се рад ослања, за ту сврху предвиђа управо вођење писане белешке уз сваки разговор ради накнадне провере, а Кодекс етике психолога Србије тражи да истраживач стручној јавности обелодани све методолошке кораке неопходне за критичко процењивање обављеног посла (Друштво психолога Србије, *Кодекс етике психолога Србије*, 2000, т. 1.5.1) — стандард који формално обавезује психологе, па се овде наводи аналошки. Следљивост носеће грађе седмог поглавља (интервјуи, групна дискусија) ипак је обезбеђена приложеним изводима уз анализу, а квалитет завршног производа видео-снимком; вођење текуће евиденције о току пројекта учинило би га поновљивијим, што и Комисија препоручује за наредни пројекат, изричито наводећи да то не умањује научну релевантност рада.

Друга је редослед излагања. Програмски предлог да „позоришна педагогија треба да буде понуђена као изборни предмет и део дидактике књижевности на страном језику“ (стр. 70) износи се у теоријском поглављу, ослоњен на један пројекат, пре него што је грађа предочена, па делује као да следи из већ показаног налаза. Предлог се, међутим, аргументује тек у осмом поглављу на основу свих података, па је реч о распореду излагања, а не о необразложеном закључку; било би га боље изричито означити као претпоставку која се проверава.

Остале примедбе у овом делу лаке су и наводе се сажето. Превод једног Валдмановог навода елиптичан је — „више би водила од него ка књижевности“ (стр. 66) — и добио би допуном објекта, али је смисао очуван изворником у фусноти. Најзад, наводи из Мајеровог романа дати су по првом издању (2006), док попис литературе бележи издање из 2010. које је ауторка користила; ту библиографску неусклађеност године/издања требало би уједначити, али идентитет дела и садржај навода нису спорни (о томе и у одељку VIII).

VI Емпиријска истраживања: документи, упитник, интервјуи

Емпиријски слој је срж рада и поуздан: проценти се уредно изводе из узорака, дословни искази студената верно преносе грађу, а анализа је прегледно повезана с апаратом од четири категорије. Приговори који следе тичу се домета појединих формулација и уредности, а не рачуна.

Анализа докумената (четврто поглавље). Ауторка унапред именује ограничење методе — „Ово испитивање не пружа“ исцрпније информације о томе шта актери стварно раде у приватној лектири (стр. 94) — и структурише поступак теоријски: „Квалитативна интерпретација докумената, по Мајрингу“ (2002[5]) „игра одлучујућу улогу у овом поступку, који се врши у четири корака:“ (стр. 95). Уз то суочава реторику реформе с њеним дометом користећи изјаву надлежног саветника из дневног листа (стр. 112), што је вредна триангулација извора. Три врсте примедаба, међутим, стоје. Прво, местимично полемички вредносни судови („отрцаних порука“, стр. 101) замагљују границу између оцене и налаза, па би уздржанији, аналитичкији тон користио, тим пре што су оцене иначе поткрепљене анализом задатака. Друго, поједине закључне формулације с равни прописаних докумената прелазе у тврдње о стварној наставној пракси, иако ауторка сама (стр. 94) признаје да анализа то не открива; те исказе требало би изричитије везати за институционализовани оквир и за емпиријска поглавља. Треће, једна апаратска нетачност погађа туђу формулацију: у наводницима и приписано изворнику стоји „нацистичку заслепљеност“ (стр. 104), док изворни чланак Томе и Ђурића на истом месту говори о националистичкој, а не нацистичкој заслепљености (Наслеђе 5, стр. 188) — колико год вероватно словна омашка, национализам није нацизам, па навод треба исправити, тим пре што иста страна рада на другом месту исправно доноси национализам. У истом реду су и изолована бројчана омашка при сабирању заступљености задатака (стр. 97, где „172“ треба да гласи 272, па оцена да су књижевни задаци заступљенији није тачна) и низ словних грешака у именима писаца („Доститеј“ уместо „Доситеј“, стр. 101), које траже лекторску исправку.

Упитник (пето поглавље). Инструмент је трезвено постављен — предиспитивање је, по сопственом наводу, проверило разумљивост питања, не ваљаност конструкта — а резултати се исказују у процентима на малом узорку, што на осам испитаника огледне групе може створити привид квантитативне прецизности; ту опасност рад сам ублажава изричитом оградом да резултати нису вредновани по строгим статистичким принципима и приказом дословних исказа уз бројеве. Примедбе су претежно редакцијске: исти подаци исказују се час с једном децималом, час заокружени на суседним странама (нпр. 68,2% наспрам 68%), што би требало уједначити; један пасус о оријентацији студената понавља се готово дословно; наслов потпоглавља 5.5 гласи „дидктичког модела“ (стр. 160) уместо „књижевно-дидактичког модела“. Озбиљнији је, премда усамљен, редакцијски пропуст на закључном месту поглавља: непосредно пред листом закључних исхода заостао је недоведен и граматички непотпун немачки фрагмент са ауторском радном белешком себи (стр. 162) — сама мисао уредно је изнета на српском као први исход, али такав траг у финалном тексту треба уклонити.

Интервјуи и групна дискусија (шесто и седмо поглавље). Овде је аналитичка уравнотеженост рада најизразитија: ауторка не прикрива тешкоће у грађи („Ова изјава је неразумљива, јер заправо не треба тражити пишчеву поруку у тексту. Истраживачица на жалост није поставила питање које би могло да разјасни откуда потиче ова противречност“, стр. 200), не похваљује некритички ентузијазам студената („Овим се истиче и њен, не непроблематичан начин читања књижевних текстова, који се своди на конзумирање“, стр. 209) и отворено бележи пропусте у прикупљању („Разлог је у томе што је испитивачица заборавила да му постави то питање, јер је овај интервју био трећи по реду, па је опала концентрација“, стр. 201; „троје није упитано због пропуста истраживача“, стр. 237). Носећи налаз поткрепљује изводом из транскрипта — „Настава књижевности на факултету заснива се на теоријској дискусији“, док је емоционалној функцији посвећено премало места (стр. 179). Ту, међутим, стоји неколико замерки. Мера домета местимично прекорачује случај: из једног испитаника изводи се општа тврдња, а закључак о богатом читалачком понашању износи се „готово са сигурношћу“, што је за инференцу из једног пројекта прејако. Извесност се уписује и у оцене резултата — израз „емпиријски доказује“ прејак је за квалитативну анализу садржаја десет интервјуа, а синтагма да географско порекло испитаника даје „уопштенију димензију“ (стр. 218) сугерише општост коју самоселектовани мали узорак не носи; ауторка то и сама ограничава изричитом напоменом да резултати нису репрезентативни. Уз то иду ситне нумеричке и апаратске омашке: од седамнаест позваних на групну дискусију дошло је дванаест, па преостаје пет, а не шест како стоји на стр. 168; исто Мајрингово дело у истој реченици наводи се и с ознаком издања и без ње; а тврдња да „већина катедара за германистику у Европи“ полази од савремене књижевности (стр. 179) изнета је без извора и требало ју је поткрепити или ублажити, тим пре што носи потпору програмском предлогу. Вишестепена, финозрната подела седмог поглавља, коју и Комисија бележи као оно што „понекад отежава читање“, цена је методолошке прецизности анализе садржаја, али би сажетији приказ подкатегорија побољшао читљивост.

Наспрам тих примедаба стоји низ поступака који јачају поузданост: доследна псеудонимизација уз отворено признату границу анонимности, провера транскрипта од стране самих испитаника и, изнад свега, самокритично омеђавање домета — „Ови резултати су релевантни, али нису репрезентативни, зато што су упитани/е били/е учесници/е у пројекту, на који су се пријавили добровољно“ (стр. 235) и „не може са сигурношћу рећи, да ли би рад са методама позоришне педагогије имао исти утицај и навео на читање оне, који/е не воле да читају“ (стр. 246). Мерено упоредним стандардом извештавања о квалитативном истраживању — контролном листом COREQ, која не обавезује докторат из дидактике књижевности (A. Tong, P. Sainsbury, J. Craig, *Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ)*, *International Journal for Quality in Health Care* 19/6, 2007) — рад испуњава више

ставки (методолошка оријентација, начин избора саговорника, цитати испитаника за илустрацију тема), а недостају му управо оне које се тичу односа испитивача и испитаника и описа стабла кодирања; те ставке ваља читати као упоредно мерило добре праксе, не као повреду правила струке.

VII Наводи, преводи и терминологија

Преводилачки и терминолошки слој рада заслужује посебну реч, јер је, супротно ономе што би обим превода могао да наведе на очекивање, у највећем делу поуздан. Ауторка доследно даје изворни немачки текст навода у фуснотама уз сопствени превод у главном тексту — поступак који одговара захтеву верности навода и обележавања превода (*The Chicago Manual of Style*, 16. изд., 2010, погл. 11 и 13) — и уз кључне термине наводи изворни немачки облик у загради, чиме уклања двосмисленост. Преводи верно преносе смисао немачког изворника датог у фусноти.

Преостала одступања су малобројна и лака. Реч је о поменутим сужавањима и померајима на споредним местима (Алтмајерово *Geisteswissenschaften*, Шмитов пар мотивисан-и-оспособљен; в. одељак IV), о једном елиптичном Валдмановом наводу (в. одељак V), о слободно пренетом Шлибарином идиому *ob ein Text „trägt“* уз мали додатак ког у изворнику нема, и о једном преводилачком лапсусу у одељку „Књижевност и филм“, где је Хикетирово *filmisch* пренето као „телевизијски“ уместо „филмски“ (стр. 264), чиме се губи појам филмског знака, док суштина навода остаје очувана. У истом је реду и завршни Шлибарин навод — књижевност „има шансу да опстане, само ако коначно буде збачена са пијадестала своје надмености и усели се у нашу свакодневницу“ (стр. 269) — где је *Erhabenheit* (узвишеност) тонски померено у „надменост“, а „да опстане“ додато уз „има шансу“; порука да књижевност опстаје тек сишавши с пиједестала у свакодневицу пренета је тачно.

Терминолошка неуједначеност свела се на два реда. Први је колебање у именовању функција књижевног система (в. одељак IV), синонимно у оквиру Шмитове поделе, али недоследно спроведено. Други је недоследна транскрипција страних презимена — Czerny/Černi, Müller-Michaels без цртице, Шмит/Шмидт за истог аутора, Титкен/Титген за G. Tütken — што нарушава уједначеност коју правописна норма за адаптацију страних имена ћирилицом тражи (Правопис српскога језика, Матица српска, 2010), али не доводи у питање идентитет аутора, будући да је јединица у попису уједначена. Ниједно од ових одступања не дира носеће тврдње, резултате ни закључке рада.

VIII Научни апарат

Научни апарат је место на коме је рад био најмање брижљив, мада ни ту не у мери која би дирала садржину. У корист рада најпре ваља рећи оно што у апарату уредно стоји: цитатни образац презиме–година–страна доследан је кроз цео рад; попис је азбучно уређен и ниједна јединица није без године; нема интернет извора, па нема ни проблема с датумима приступа; издања су доследно означена експонентом; а фусноте доследно доносе изворни немачки текст навода. Тиме је, уз то, испуњен и формални услов објављеног рада: ауторка наводи четири рада, а Правилник о пријави, изради и одбрани докторске дисертације Универзитета у Крагујевцу (Сенат, 26. јун 2007) у чл. 9 тражи најмање један.

Најозбиљнији налаз тиче се односа пописа и стварно цитираног корпуса: знатан удео нумерисаних јединица (близу 56%) не појављује се нигде у главном тексту и фуснотама у ауторско-годинском облику, што умањује функцију пописа као радног апарата. Ту, међутим, треба бити прецизан, а не строг: део тих јединица чине дела теоријске позадине другог и трећег поглавља која легитимно улазе у синтезу без поименичног цитирања, а стандард међу којима се овај рад креће — ISO 690:2010 и немачки DIN 1505-2:1984 — не прописује једну школу цитирања него доследност и потпуност обавезних елемената референце. Управо у потпуности су и стварни резидуали. Неколико извора цитираних по години нема одговарајућу јединицу у попису; међу њима је Флик 2003, методолошки извор цитиран са страном (стр. 172), чији изостанак јесте пропуст, док су помени класика интерпретације Кајзера (1948) и Штајгера (1946) историографски, па је ту изостанак самосталне јединице прихватљив. За исти извор текст и попис местимично наводе различите године издања (роман *Als wir träumten*, „Базин“), што ради идентификације страна навода треба ускладити.

Формалне омашке нумерације су стварне, али лако исправљиве и наводе се збирно: два броја (23 и 150) двоструко су додељена, а један (48) прескочен, па физички постоје 224 јединице наспрам декларисаних 223; два пара јединица (Камлер 1999; Хасенштајн 2003[8]) деле идентичан кључ аутор–година без ознаке a/b, иако рад иначе доследно разликује вишеструке јединице; пет јединица формално је непотпуно (једна садржи дословни placeholder „strana“, неколико је без распона страна) — што DIN 1505-2:1984 и ISO 690:2010 узимају као обавезне елементе; а презимена и наслови појединих аутора недоследно се транслитеришу, делом и због природе ћирилицом писаног рада с немачким наводима у фуснотама. У истом су, лаком реду и ситне апаратске нетачности осмог поглавља: неслагање броја стране истог навода између главног текста и фусноте (Корте 62/63, Хикетир 1/23) и исписивање презимена Hickethier као „Hieckethier“ у двема фуснотама — све без последица по аргумент.

Посредно цитирање малобројно је (око девет места) и доследно означено (цит. по, по), односећи се на појединачне ставове из иначе коришћених радова, што је коректан поступак; резидуал је једино апаратски — полазни ауторитет Хелмерс (1985) датира се, али, преузет преко Бенца (јед. 23), нема сопствену јединицу у попису, а Флик 2003, будући да се јавља унутар навода из Јазбец 2009 (стр. 172), требало је да буде означен као посредно преузет (цит. према), а не самостално цитиран. Примарни документи који чине корпус анализе (Збирка задатака, Програм, Читанка) грађа су, а не секундарна литература, па је њихово изостављање из пописа одбрањиво; стваран је резидуал неуједначена потпуност података о њима (Читанка описана потпуно, Збирка и Програм без издавача), коју ради поузданости корпуса треба допунити. Најзад, документованост емпиријске грађе ограничена је — у PDF-у нема видео-снимка, пуних транскрипата (само изводи), водича за интервју ни описа чувања снимака и писаног пристанка — што ограничава реплицирање и бележи и Комисија; уз анализу су ипак дати изводи, анонимизација и усмени пристанак спроведени, а изостанак стандардизованих правила транскрипције објашњен непостојањем таквог система.

IX Однос рада и извештаја Комисије

Извештај Комисије (Шлибар, Јазбец, Радановић) сажима три „Тезе које треба доказати“ и оцењује да дисертација „превазилази у многим елементима обим предложене теме“ и да представља самосталан допринос области — оцена која, у делу који се тиче обима, концепта и приказа литературе, одговара стању у тексту.

Оно што овај осврт налази вредним јесте да Извештај сам, поштено, именује управо оне слабости које се из рада и потврђују. Комисија бележи да ток пројекта „на неким местима није следљиво“ приказан, због изостанка савремене евиденције; да је седмо поглавље „подељено у потпоглавља на више нивоа, што понекад отежава читање“; да „остају још нека отворена питања“ код интервјуа и групних разговора; и да се може „стећи утисак хетерогености“ разноврсних емпиријских истраживања. Све четири примедбе стоје и мере се у овом осврту онако како их и Комисија одмерава — као ствари које не дирају научну релевантност рада него његову поновљивост и прегледност.

Једна оцена Извештаја, међутим, тражи ограду. Тврдња да је трећа теза доказана не одговара у пуном смислу стању у тексту: реч „доказана“ (стр. 248) јача је него што експлоративни, нерепрезентативни нацрт без контролне групе допушта, а „ефикасност“ модела почива на неупоредивим групама и самоисказима подучаваних студената (в. одељак III). Ту напетост не треба читати као доказ да је рад погрешан — његов експлоративни налаз о правцу промене остаје вредан — него као позив да се доказано доследно раздвоји од препорученог, што сам рад на другим местима уме беспрекорно да учини: „Како се са текстовима КДО није до сада радило у настави

књижевности, било би важно да се спроведу истраживања која ће показати да ли и у којој мери бављење овим текстовима доприноси постављеним циљевима“ (стр. 261). Разлика између те реченице и тврдње да је успешност модела доказана управо је разлика коју би монографско издање требало да уклони.

X Шта остаје

Кад се све сабере, добија се оцена коју вреди изрећи у једном комаду, без ублажавања и без претеривања.

Дисертација Марине Петровић-Јилих солидан је и садржински богат рад који домаћој германистици — и дидактици књижевности на страном језику шире — доноси: самосталан књижевно-дидактички модел усмерен на читаоца, изведен из емпиријске науке о књижевности и Алтмајеровог појма културе; аналитички апарат од четири категорије који доследно повезује теорију с грађом; и обиман квалитативни емпиријски слој — анализу националних докумената књижевне социјализације, упитник, десет интервјуа, групну дискусију и позоришни пројекат инсценирања — какав је, по ауторкиној оцени (стр. 13), у Србији реткост. Чињенична основа рада у највећем делу држи: преводи су верни изворнику датом у фуснотама, приписивања тачна, проценти уредно изведени, а сам рад доследно омеђава домет својих налаза.

Слабости су, по оцени овог осврта, четвороструке и ниједна не руши носеће тезе. Прва и најтежа јесте прекорачење домета на једном месту: тврдња да је успешност модела „доказана“ (стр. 248) почива на поређењу неупоредивих група и на самоисказима сопствених студената, а изведена је без контролне групе и без почетне мере, па је за експлоративни нацрт прејака. Друга је уопштавање с малог, крагујевачко-београдског узорка на наставну праксу целе земље, у напетости с ауторкином изричитом оградом о нерепрезентативности; дијагноза о курикулуму, ослоњена на националне документе, ту напетост не дели. Трећа је двострука улога наставнице-истраживачице која вреднује сопствену наставу без спољне, анонимне провере — ризик који рад отворено именује, али методолошки не контролише. Четврта је научни апарат: висок удео нецитираних јединица пописа, неколико несагласних година издања и формалне омашке нумерације и потпуности јединица.

Изнад свега тога стоји једна правилност, иста коју показује и најбоља страна рада: мерење и приказ грађе изведени су брижљивије него закључивање из ње. Рад, укратко, не верује довољно сопственој уздржаности — и управо зато највећи део онога што треба поправити већ је негде у њему тачно урађено, само на погрешном месту или недоследно спроведено.

Пет измена биле би, по оцени овог осврта, најплодније у евентуалном монографском издању или наставку истраживања. Прво, тврдњу о ефикасности модела формулисати онако како грађа допушта — као документовано поткрепљену назнаку правца промене — и, где је изводљиво, поновити испробавање с упоредивом контролном групом и почетном мером. Друго, судове о наставној пракси доследно омеђити на испитани узорак и на курикуларну дијагнозу, а програмске предлоге изричито означити као хипотезе за проверу. Треће, ризик двоструке улоге методолошки ублажити — индиректним питањима или спољним, анонимним вредновањем — и увести савремену евиденцију о току будућег пројекта, како тражи и сам метод на који се рад ослања. Четврто, уредити научни апарат: усагласити нумерацију и године издања, унети изостављене радно коришћене изворе (пре свих Флик 2003) и допунити податке о анализираним документима. Пето, уједначити терминологију функција књижевног система и транскрипцију страних имена и отклонити преостале словне и преводилачке омашке, укључујући исправку навода на стр. 104.

Уз ту врсту редакције — која у највећем делу не тражи ново истраживање него доследно спровођење онога што је рад већ започео — ова дисертација остаје вредан и употребљив прилог, чији би модел, аналитички апарат и предлози имали шта да кажу и домаћем програму германистике и стручном читаоцу изван уже теме.

Литература

Предмет осврта

Петровић-Јилих, Марина М., *Дидактика књижевности у универзитетској настави приказана на истраживању модела преношења новије књижевности немачког говорног подручја* [докторска дисертација]. Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 2013. Национални репозиторијум дисертација у Србији (НаРДуС), https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/3832

Извештај Комисије о оцени и одбрани докторске дисертације мр Марине Петровић-Јилих (Н. Шлибар, С. Јазбец, С. Радановић), Универзитет у Крагујевцу, у Љубљани, 27. фебруар 2013.

Квалитативна методологија

Witzel, Andreas, *Das problemzentrierte Interview*, *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 1/1, Art. 22, 2000. URN: urn:nbn:de:0114-fqs0001228.

Mayring, Philipp, *Qualitative Content Analysis*, *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 1/2, Art. 20, 2000. DOI 10.17169/fqs-1.2.1089.

Извештавање о квалитативном истраживању (упоредно мерило)

Tong, Allison; Sainsbury, Peter; Craig, Jonathan, *Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ): a 32-item checklist for interviews and focus groups*, *International Journal for Quality in Health Care* 19/6, 2007, 349–357. DOI 10.1093/intqhc/mzm042.

Етика истраживања

Deutsche Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, *Ethik-Kodex der DGfE*, у: *Erziehungswissenschaft. Mitteilungen der DGfE* 21/41, 2010, 179–184. URN: urn:nbn:de:0111-opus-40303.

Друштво психолога Србије, *Кодекс етике психолога Србије*, Београд, 20. април 2000.

Научни апарат, навођење и правопис

ISO 690:2010, *Information and documentation — Guidelines for bibliographic references and citations to information resources*, Geneva: ISO, 2010.

DIN 1505-2:1984-01, *Titelangaben von Dokumenten; Zitierregeln*, Berlin: Beuth/DIN, 1984.

The Chicago Manual of Style, 16. изд., Chicago: University of Chicago Press, 2010.

Пешикан, Митар; Јерковић, Јован; Пижурица, Мато, *Правопис српскога језика*. Измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска, 2010.

Формални оквир поступка

Правилник о пријави, изради и одбрани докторске дисертације, Универзитет у Крагујевцу, Сенат, 26. јун 2007 (чл. 9).

Извори за чињенице (пре рока)

Тома, Савица; Ђурић, Ж., *Шта вири испод дечерме. Осврт на Збирку задатака из српског језика*, *Наслеђе* 5, Крагујевац: ФИЛУМ, 2006, 179–189.